

О'ZBEK TILI MASHG'ULOTLARIDA ESSE YARATISHNI O'RGATISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Довгаль Мохира Боходировна

Чирчик шаҳар 9 мактаб уқитувчиси 1 курс магистранти

Annotatsiya: ushbu maqolada o'zbek tili mashg'ulotlarida Esse yaratishni urgatish metodikasini takomillashtirish haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'z: Esse , erkin kompozitsiyali, subyektiv fikr, Asosiy bo'lim,kirish, xulosa.

Esse (fransuzcha: essai — urinish, sinash, ocherk) — erkin kompozitsiyali, uncha katta bo'lmagan nasriy asar. Esse orqali narsa vayoki shaxsga oid subyektiv fikr bildiriladi. Esselar falsafiy, tarixiy-biografik, publitsistik, adabiy-tanqidiy, ilmiy-ommabop yoki sof belletristik xarakterda bo'ladi. Esse uslubi obrazliligi, aforistikligi, jonli tilga yaqinligi bilan ajralib turadi. Mazmuni muayyan sabab yoki masalaga oid tugal tafsilotni yoki aniqlikni talab qilmaydigan individual taassurot va mulohazalardan iborat bo'ladi. Mustaqil janr sifatida A. Montel ijodida tarkib topdi. O'zbek adabiyotida XX-asrning 90—110-yillaridan Esse yaratila boshlandi.

Esse – fransuz tilida "essai" – «tajriba», ingliz tilida "essay", "assay" – intilish, ijodiy sinov, ocherk; lotincha "exagium" – "o'ylash" degan ma'noni bildiradi

Esse – o'quvchining aniq mavzu yuzasidan shaxsiy fikr-mulohazalari asosida yoziladigan ixcham ijodiy ish hisoblanadi. Uning o'zgachaligi mavzuda ko'tarilayotgan muammoga fakt va dalillarni o'rinli keltirish orqali o'z munosabatini bildirish.

Esse erkin kompozitsiya asosiga quriladigan, tuzilish jihatdan ixcham nasriy asar bo'lib, badiiy-publitsistik janrning bir turi. Esse muayyan bir reja asosida yozilmaydi.

Essening turlari bir necha xil bo'lib, yozilish maqsadiga ko'ra uning qay turga mansubligi aniqlanadi.

Essening maqsadi – o'quvchini faol fikrlashga o'rgatish, o'z mulohazalarini dalillashga yo'naltirish, til unsurlaridan o'rinli foydalanish orqali fikrni to'g'ri yetkazib berish ko'nikmalarini shakllantirish

Esse yozish o'quvchilarga o'z fikrini erkin bildirishga, mavzuga aloqador ma'lumotni ongli qabul qilishga va tushunishga, muammoning yechimini topishga aloqador dalillardan foydalanib, o'z xulosasini aniq va savodli bayon etishga imkon yaratadi. Muhimi, keltirilgan fakt va dalillarning o'rinli qo'llanishidir.

Kirish – mavzuni mantiqiy va uslubiy jihatdan bog‘lab oydinlashtirish. Bu bosqichda qalamga olingan mavzuni yoritish uchun savolni to‘g‘ri qo‘yish muhim. Chunonchi, bu o‘rinda esse yozuvchi "Kirish qismida ushbu mavzuga ma‘lumot berish kerakmi?", "Men tanlagan mavzuning dolzarbligi qay darajada?", "Men esse yozish davomida o‘z fikrimni dalillash uchun qanday manbalarga tayanaman?", "Men kalit so‘zdan kelib chiqqan holda tezis qo‘ya olamanmi?" kabi savollarni o‘z oldiga qo‘yishi va shuning tevaragida fikr yuritgani ma‘qul. Essening kirish qismi kamida, ikki xatboshidan iborat bo‘lishi va har bir xatboshida ikki-uch gap ifodalanishi mumkin. O‘quvchini qiziqtirish, uning e‘tiborini jalb etish maqsadida essening kirish qismi jonli va aniq yozilishi kerak. Bunda xitob, undov, shaxsiy tajribaga ishora, ritorik so‘roq kabilardan foydalanish o‘rinlidir.

Kirish qismida o‘quvchi esse mavzusiga tushuncha beradi, shu orqali uning esse mavzusini qanday tushunganligi aniqlanadi va bu mavzu nima uchun dolzarb ekanligi yoritiladi. Mavzu va uning dolzarbligi yoritilgandan keyin tezis qo‘yiladi. Tezisdan keyin asosiy qismga bog‘lovchi gap yoziladi. Agar tezis aniq va yaqqol berilsa, gap yozilmasligi ham mumkin.

Tezis qo‘yish essening eng muhim shartlaridan biridir. Tezis – essening kaliti. Kaliti topilmasa, essening asosiy maqsadiga yetish qiyin. Tezis – muallifning shaxsiy nuqtayi nazarini bildirib, u asosiy qismda isbotlanadigan fikrni yo‘naltiruvchi g‘oya hisoblanadi. Tezis essening kirish qismida yoziladi.

Asosiy bo‘lim – mavzuning nazariy asosi va savolning mazmunini bayon etuvchi bo‘lim. Bunda mavzuga mos barcha bilimlar, asosiy fikr va muammoga bog‘liq dalil va faktlar jamlangan bo‘lib, unda dalillar, xabarlar, turli statistik ma‘lumotlardan foydalanib, mavzu yoritiladi, ko‘tarilgan muammoning kelib chiqish sabablari oydinlashtiriladi. Bu jarayon birmuncha murakkabroq kechadi. Shu sababli, asosiy bo‘limni bir necha kichik qismlarga bo‘lish mumkin. Har bir qismni dalillar asosida yoritish asosiy savolga javob topishga ko‘maklashadi. O‘quvchining keltirilgan fakt va dalillarni taqqoslab, o‘z qarashlarini tahlil orqali ko‘rsatib borishi asosiy bo‘limning to‘liq yoritilishiga imkon beradi.

Qismlarga to‘g‘ri ajratish va izchillik bilan bayon etish mavzuning yoritilishidagi mantiqiylikni ta‘minlaydi.

Dalillar – o‘quvchi tomonidan aytilgan fikrni isbotlash uchun keltiriladigan ko‘chirma (maqol, tsitata, hikmatli so‘z, rivoyat, she‘riy parchalar va h.k.). Qo‘yilgan tezisga kamida ikkitadan dalillar keltirilishi kerak.

Asosiy qismni yoritish uchun kerakli ma‘lumotlarni keltirish jarayonida qo‘yilayotgan masalaga o‘quvchining shaxsiy munosabatini bildiruvchi, shuning bilan birga, mening fikrimcha, birinchidan, ikkinchidan, shu kabi, demak, biroq, unday bo‘lsa kabi kirish so‘zlardan foydalanish o‘rinli bo‘ladi.

3. Xulosa

Xulosa – mavzu bo‘yicha chiqariladigan yakuniy jumlar bo‘lib, unda yangi fikr-mulohazalar bildirilmaydi, balki dalillarga suyan holda yakun chiqarilib, uni yechish yo‘llari ko‘rsatiladi. Essening yakuniy qismida asosiy qismda berilgan muammoning yechimi tasdiqlanadi va mazmunning mohiyati ochiladi, ya’ni «Esse boshida ko‘tarilgan masala bo‘yicha nima deyish mumkin?» degan savolga aniq va tushunarli javob tarzida yozilishi kerak. Xulosa qismida quyidagi kirish so‘zlardan foydalaniladi: **men shunday xulosaga keldimki.., qisqasi, asosiy fikrim shuki.., xulosa qilib aytganda...** va boshqalar.

Esse yozish jarayonida quyidagilarga e’tibor berish kerak:

1. Kirish va yakuniy qismdagi fikr asosiy masalaga uzviy bog‘liq bo‘ladi. Masalan, kirish qismida **“Men... haqida shuni aytmoqchiman” deb** boshlansa, yakuniy qismda **“Men ...xulosaga keldim”** kabi tugallanadi.

2. Esse yozishda his-hayajonli/ta’sirchan va badiiy bo‘yoqdor so‘zlardan foydalaniladi.

3. Esse ko‘lamiga e’tibor berish. (200-250 so‘zdan iborat bo‘ladi. Kirish –60-70 so‘z, asosiy qism –100-130 so‘z, xulosa – 30-40 so‘z)

4. Esseda birgina mavzu atrofida fikr yuritiladi. Unda birgina fikr o‘rtaga tashlanadi va rivojlantiriladi. Uning bir necha mavzu va bir qancha g‘oyasi bo‘lishi maqsadga muvofiq emas.

5. Esse erkin kompozitsiya asosida yoziladi. Yaxshi esseni mavzuni yaxshi tushungan, uni har tomonlama idrok eta olgan, o‘z g‘oyalari bilan o‘quvchini o‘ylanishga majbur eta oladigan odamgina yoza oladi.

6. Esse yozishda bir qolipdagi so‘zlardan foydalanish, so‘zlarni qisqartirish, yuzaki xulosa chiqarishdan xoli bo‘lish kerak. Esse tili salmoqlilikni talab qiladi. Bunda esse mavzusini oydinlashtirish, hajmini va maqsadni aniq belgilab olish muhimdir.

7. Esseda badiiy to‘qima va fantaziya bo‘lmaydi. Unda adabiy til uslublaridan to‘g‘ri va o‘rinli foydalaniladi.

8. Esse ixcham hajmli bo‘lgani bois, fikr-mulohaza bildirishda batafsil hikoyalashdan cheklanish, keltirilgan ma’lumotni ipidan ignasigacha bayon etishdan saqlanish, bir aytilgan fikrni yana qayta takrorlashga yo‘l qo‘ymaslik kerak. Uzundan uzoq, aralash turdagi qo‘shma gaplar o‘rniga qisqa va ixcham ifoda usulini qo‘llagan ma’qul.

9. Esse xatboshilarga to‘g‘ri ajratilishi kerak. Esseni yozib bo‘lgach, uni qayta-qayta o‘qib chiqish tavsiya etiladi.

10. Ensiklopediya va turli manbalardan olingan ma’lumotlar o‘z o‘rnida qo‘llanilishi kerak. Aks holda, essening badiiyligi va ta’sirchanligiga putur yetadi.